

*A halál fogalmával kapcsolatos
eufemizmusok konceptualizációja
a magyar és a német nyelvben*

Jelige: **PetreZSelyem**

Tartalom

Tartalom	2
Bevezetés.....	3
Az eufemizmus	4
A fogalmi metafora.....	6
Metodológia	8
A HALÁL A TÚLVILÁGI ÉLET KEZDETE.....	9
A HALÁL UTAZÁS.....	12
A HALÁL EGY SOROZATNAK/FOLYAMATNAK A VÉGE	16
A HALÁL VALAMINEK A HIÁNYA	18
A HALÁL PIHENÉS.....	20
Következtetések	22
Irodalomjegyzék	23

Bevezetés

Az ember természeténél fogva megszépíti, enyhíti a kellemetlen és fájdalmas dolgokat. A halál is egy olyan dolog, amely félelmet, szomorúságot, elkeseredettséget vált ki az emberből. Így csak természetes, hogy eufemizmusok által igyekszik megszépíteni ezt a társadalmi tabut. Dolgozatom célja a halál fogalmával kapcsolatos magyar és német eufemizmusok elemzése kognitív nyelvészeti megközelítéssel, azaz annak feltárása, hogyan konceptualizálódik a halál ennek a két nyelvnek a metaforikus eufemizmusában. Ez a téma a nyelv és a kultúra szempontjából egyaránt érdekes, mivel implikációkat ad arról, hogy milyen hasonlóságok és eltérések állnak fenn a magyar és német beszélők nyelvhasználatában és kogníciójában a halál megszépítését illetően. A kutatás alapját egy kétnyelvű korpusz képezte, amely különböző szótárakból, tudományos munkákból és az internetről összegyűjtött, s a halállal kapcsolatos eufemizmusokból állt össze. A dolgozat először az *eufemizmus* és a *fogalmi metafora* terminusokkal foglalkozik, majd részletesen elemzi azokat a fogalmi metaforákat, amelyek a korpuszban szereplő eufemizmusok alapját képezik.

Az eufemizmus

Az *eufemizmus* kifejezés etimológiailag a görög *euphemein* szóra vezethető vissza, amely az *eu-* (= 'jól', 'szépen') prefixumból és a *pheme* (= 'mondás', 'pletyka', 'szó', 'nyelv') szótóból tevődik össze. (Duden 1963: 146) A görög *euphemein* jelentése ebből kifolyólag „jó szavakat monda“¹ (Beli-Genc és Ninković 2011: 23 – Fordította P. Zs.), „kellemes szavakat alkalmaz, kedvezően beszél“² (Metzler Lexikon 2010: 189 – Fordította P. Zs.), „kellemetlen dolgot kellemes szavakkal fejez ki“³ (Duden 2011: 553 – Fordította P. Zs.).

Bohlen (1994: 97) szerint az eufemizmus egy olyan megnevezés, amely egy kellemetlen és ízléstelen dolgot, amelyet nem szívesen neveznek meg a beszélők, valamilyen enyhítő, szépítő kifejezéssel helyettesít. A *Metzler Lexikon*ban az eufemizmus úgy szerepel, mint egy körülíró, megszépítő megnevezése egy kellemetlen, ízléstelen, normasértő tényállásnak vagy folyamatnak, illetve mint egy pejoratív, leértékelő kifejezés helyettesítése. (Metzler Lexikon 2010: 189) Továbbá Trojca (2006: 14) az eufemizmust, mint egy valamely tabura vonatkozó megszépítő kifejezés szociális tapintatból történő alkalmazását határozza meg.

Bohlen (1994: 99) rámutat arra, hogy az eufemizmus pontos definiálását néhány nehézség akadályozza. Így például az is megnehezíti egy adott nyelvi egység eufemizmusként történő meghatározását, hogy az egyén egy helyettesítő kifejezés eufemisztikus hatását a saját nyelvérzékétől, az ismereteitől, a tapasztalataitól, valamint a szövegkörnyezettől függően felerősítheti vagy legyengítheti. (uo.)

Az eufemizmus fogalmának létezése szoros kapcsolatban áll a szociális tabu fogalmának létezésével. Tabu alatt olyan gondolat-, érintés- és megnevezéstilalommal megjelölt folyamatokat, tárgyakat vagy gondolatokat értünk, melyek társadalmi jelenségeként értelmezendők, azaz minden tabu egy bizonyos társadalomban jön létre, és az adott társadalomnak a jellemzői határozzák meg. (Trojca 2006: 4) A tabuk különböző motiváltságokból jöhetnek létre, így léteznek félelemből (*taboo of fear*), tapintatból (*taboo of delicacy*) és illemből eredő tabuk (*taboo of propriety*). (uo.: 6-7) Minden társadalomban különböző okokból állandóan

¹ „gute Worte sprechen“

² „angenehme Worte gebrauchen, günstig reden“

³ „Unangenehmes mit angenehmen Worten sagen“

keletkeznek új tabuk, amelyek viszont kihatással vannak a nyelvre, hiszen pont a társadalomban meglévő tabuk miatt jönnek létre a legkülönbélebb nekik megfelelő eufemizmusok. (uo.: 6)

Az eufemizmusképzésnek két fő módszere lehet: a fonetikus és a szemantikai. (Ackermann 2005: 9) A szemantikai képzésmódhoz olyan nyelvi trópusok tartoznak, mint a metafora, a metonímia, a hiperbola és a litotés, továbbá ide tartoznak például az idegen eredetű szavak alkalmazása, a körülírás, a határozatlan megfogalmazások, a tudományos kifejezések alkalmazása, valamint a kihagyás, azaz redukció. (uo.: 9-11) Jelen dolgozat keretében a felsoroltakból a metafora segítségével alkotott eufemizmusokra irányul a legnagyobb figyelem, mivel ezekre van a leginkább szükségünk a fogalmi metaforák elemzésekor.

Metaforával olyan módon alkotunk eufemizmust, hogy egy szót vagy szócsoporthat átvitt értelmében alkalmazunk úgy, hogy a jelölő és a jelölendő kifejezések között nem észlelhető közvetlen kapcsolat. (uo.: 10) A metafora tehát két fogalomkör között megállapítható hasonlóságon alapszik, eufemisztikus hatása pedig úgy jön létre, hogy a figyelmet az egyik fogalomkőről a másikra tereli. (Erkelenz 2008: 16)

Eufemizmusok különböző témakörökben jönnek létre, melyek közül a legjelentősebbek a politika, a társadalom, a háború, a szexualitás és a különböző testi funkciók, valamint a betegség és természetesen a halál. (uo.: 18-22) Kiemelkedően nagy az eufemizmusok száma a halál témakörében. Létrejöttüknek oka főleg az érintettek iránti tapintat és illem, akárcsak a társadalmi tabuk és konvenciók. (Beli-Genc és Ninković 2011: 25) Viszont más tényezőket is meg kell említenünk. Jelentős szerepet tölt be ebben a kontextusban a haláltól való félelem, és emiatt olyan kifejezéseket igyekszünk keresni, amelyek a halált kevésbé véglegesnek és fájdalmasnak mutatják be. (Erkelenz 2008: 18)

A fogalmi metafora

A kognitív nyelvészetben központi szerepet tölt be a **fogalmi metafora**. Mint Kövecses Zoltán és Benczes Réka említik, „a kognitív nyelvészet szerint a metafora csak másodsorban nyelvi jelenség: azért fordulnak elő metaforikus nyelvi kifejezések a nyelvben, mert gondolkodásunk metaforikus természetű, tehát fogalmi metaforákra épül. A metaforikus nyelvi kifejezések voltaképpen ezeknek a fogalmi metaforáknak a nyelvi megnyilvánulásai.” (Kövecses és Benczes 2010: 84) A kognitív nyelvészet metaforaelmélete azzal foglalkozik, hogy milyen módon jön létre összeköttetés két különböző fogalmi keret elemei között, ami által metafora képződik. A metafora kognitív nyelvészeti megközelítése fényt vet arra a kérdésre, hogy milyen gondolkodási folyamatok mennek végbe a beszélőben, amikor a nyelvet képiesen alkalmazza, azaz a nyelv által vizsgálható milyen fogalmakat párosítunk egymáshoz a különböző nyelvterületektől és kultúráktól függően a kogníció folyamán. Tehát „a metafora jelentős szerepet játszik a kogníció és a kultúra tanulmányozásában, illetve azok megértésében.” (uo.: 79)

A fogalmi metafora „két fogalmi keret közötti megfelelések rendszere” (uo.: 80). Kövecses és Benczes olyan példákkal élnek, mint a *messzire jut az életben, eltévelyedett, válaszút előtt áll, jó/rossz útra tért, sokra viszi az életben, sok mindenen ment keresztül*, amelyek ugyan az életre vonatkoznak, mégis nyilvánvalóak bennük az utazás elemei, és így rámutatnak arra, hogy ezekben a metaforákban bizonyos megfelelések állnak fenn két fogalom, az ÉLET és az UTAZÁS között. (uo.: 79) Néhány ilyen megfelelést a következő táblázatban mutattak be:

Táblázat 1 (Kövecses és Benczes 2010: 80)

UTAZÁS	ÉLET
az utazó	az életet élő ember
az utazás	az élet élése
úti cél(ok)	elérendő célok az életben
(utazást/mozgást nehezítő) akadályok	nehézségek (az életben)
a megtett út	az élet egy leélt szakasza
az út irányával kapcsolatos döntések	az életben meghozott döntések

A táblázat tehát rámutat az adott két fogalmi keret (ÉLET, UTAZÁS) közötti hasonlóságokra, és az ilyen típusú hasonlóságok eredményezik a fogalmi metaforákat (AZ ÉLET UTAZÁS). A fogalmi metaforák, ahogyan a példa is mutatja, egy általában konkrétabb forrástartományból (UTAZÁS), valamint egy elvontabb céltartományból (ÉLET) állnak. (uo.: 81) A forrástartomány tehát az a fogalom, amely a céltartományban lévő fogalmat magyarázza. A forrás- és céltartományt illetően szükséges továbbá megemlíteni a forrástartomány hatókörét, valamint a céltartomány kiterjedését. „A **forrástartomány hatóköre** azokat a céltartományokat takarja, amelyek egyazon forrástartománnyal érhetőek el.” (uo.: 84) Példa lehet erre a TŰZ/HŐ forrástartomány, amely olyan céltartományokat takarhat, mint a SZERELEM, a DŰH, a CSELEKEDET, a KONFLIKTUS, az ÉLET stb. (uo.) A **céltartomány kiterjedése** arra vonatkozik, hogy „hány forrástartomány biztosít elérést egy adott céltartományhoz.” (uo.) Így például a SZERELEM céltartomány számos különböző forrástartomány segítségével érhető el, mint amilyenek az UTAZÁS, a HÁBORÚ, a TŰZ, a MÁGNES, az ÉHSÉG vagy a JÁTÉK. (uo.)

Metodológia

A dolgozat azt vizsgálja, hogy a HALÁL céltartomány a magyar és német eufemizmusokban milyen forrástartományokból érhető el, azaz hogy milyen fogalmi metaforák képezik alapjukat. A szisztematikus analízis érdekében szótárak, tudományos munkák és az internet segítségével összeállt egy kétnyelvű korpusz.⁴ Ez a korpusz képezte az összehasonlító elemzések tárgyát.

A kutatás korpuszába tartozó metaforikus eufemizmusok dekontextualizáltak, így a kutatás szupraindividuális szintű metaforákon (Kövecses 2006: 87-88) ment végbe. Mivel a korpuszban szereplő eufemizmusok szupraindividuális metaforák, konvencionális kifejezéseknek tekinthetőek, amelyek integrális részét képezik a beszélők mindennapi nyelvhasználatának és gondolkodásmódjának. Amennyiben két különböző nyelvben hasonló vagy akár azonos metaforák találhatók, azok egyazon fogalmi metaforának felelnek meg, mivel azonosan konceptualizálják a valóságot. Viszont olyan metaforák is visszavezethetőek egyazon fogalmi metaforára, amelyek struktúra vagy szemantika szintjén különböznek.

Az eufemizmusok elemzése során öt olyan forrástartomány fordult elő, amely mindkét nyelvben elérést biztosított a HALÁL céltartományhoz. Ezek a forrástartományok a következő fogalmi metaforákat eredményezték:

1. A HALÁL A TÚLVILÁGI ÉLET KEZDETE
2. A HALÁL UTAZÁS
3. A HALÁL EGY SOROZATNAK/FOLYAMATNAK A VÉGE
4. A HALÁL VALAMINEK A HIÁNYA
5. A HALÁL PIHENÉS

⁴ Az következő források szolgálták az eufemizmusok összegyűjtésére: Banczerowski (2008), Bárdosi (2004), Bartos (2002), Beli-Genc és Ninković (2011), O. Nagy és Ruzsinczky (1978), Duden (1998), <http://www.euphemismen.de>, <http://szinonimaszotar.poet.hu>

A következő fejezetekben részletesen bemutatjuk a kapott fogalmi metaforákat, valamint megvilágítjuk a magyar és a német nyelv halállal kapcsolatos eufemizmusai közötti konceptualizációs megegyezéseket és különbségeket is. Természetesen, ahol szükséges, figyelembe vesszük az ÉLET fogalmát is, mivel az a komplementáris kiegészítője a HALÁL fogalmának, így az ÉLET – HALÁL antonimapár figyelembevételével segíthet az elemzés során.

A HALÁL A TÚLVILÁGI ÉLET KEZDETE

Az ember egyik legősibb félelme a halálhoz kötődik. Ez a félelem nagy részben összeköttetésben áll a halált követő ismeretlennel. Felvet kérdéseket azzal kapcsolatban, hogy van-e valami a halál után, és amennyiben igen, mi az. Az emberi élet végességétől való félelemmel szemben a legteljesebb megnyugvást mindenkor a különböző vallások nyújtották. Minden vallás fontos alaptényezőjét az képezi, hogy miként magyarázza mindazt, ami a halál után következik. Ezt illetően rendszerint létezik egy utópisztikus hely, ahol az ember halandó élete után egy örök életet folytathat, mint amilyen például a keresztény konceptualizáció értelmében a mennyország. Ebből kiindulva nem meglepő, hogy a halállal kapcsolatos eufemizmusok rendszerint olyan módon szépítik a halált, hogy azt egy vallásból vagy egyéb világnézetből merített túlvilági étellel kötik össze, ezzel feloldva a halál véglegességének gondolatát. A halál ebben a kontextusban egy túlvilági élet kezdetét jelenti. Mivel a magyarok és a németek egyaránt a keresztény kultúrához tartoznak, nem meglepő, hogy a halállal kapcsolatos eufemizmusokban mindkét nemzet a keresztény hitből merít leginkább, ám emellett más források motívumaival is élnek. Ezekben az eufemizmusokban a túlvilág különböző enyhítő aspektusai kerülnek előtérbe, amelyek által a halál fogalma megszépül.

Eszerint elsősorban magát a túlvilági élet helyszínét írják le. A keresztény mennyország mindkét nyelvben előfordul, mint például a magyar *a mennyei kapuk előtt áll*, vagy a német *in den Himmel kommen* (= 'a mennybe jut') eufemizmusokban. A keresztény mennyország mellett azonban a nyelv használói más kultúrákból is átvehetnek olyan helyfogalmakat, amelyek a mennyország ekvivalensei lehetnek. Például ilyen az indián mitológiából kölcsönzött *örök vadászmezők* fogalma (magyarul: *az örök vadászmezőkre távozott*; németül: *in die ewigen Jagdgründe eingehen* [= 'az örök vadászmezőkre távozik']), illetve a német *ins Walhall eingehen* (= 'a Valhallába megy'), ami a skandináv mitológiát idézi. Egyes esetekben viszont csupán maga

a túlvilág fogalma szerepel az eufemizmusban, és egy általános túlvilágfogalmat képvisel, kultúrspecifikus jellemzők nélkül. Ilyenek a magyar *elköltözött a másvilágra, a túlvilágra távozott* és a német *ins Jenseits gehen* (= 'a túlvilágra megy').

A másvilágon azonban az eltávozott nincs egyedül, mivel mások is benépesítik a túlvilági teret. A keresztény felfogás szerint ezek például a szentek, illetve egyes bibliai személyek, akik ugyancsak szerepet kapnak mindkét nyelv eufemizmusában. Ezek a személyek a mennyországra asszociálnak, a mennyország pedig a halál utáni életre, ez által pedig a halál kevésbé kellemes gondolatáról a pozitív aspektusaira terelődik a figyelem. Ezt példázzák a magyar *Szent Mihály lován távozik, vacsorán éri Pilátust, megtért Ábrahám kebelébe*, illetve a németben *in Abrahams Schoß eingehen* (= 'megtért Ábrahám kebelébe') és *an Petrus' Tür klopfen* (= 'Szent Péter ajtaján kopogtat').

Vannak azonban olyan eufemizmusok is, melyekben hasonló elképzelés szerepel, de keresztény elemek nélkül. Ezekben a szentek helyét az elődök töltik be. A halott ember így a másvilágon újraegyesülhet az őseivel, és ez a halálnak egy pozitív aspektusaként fogható fel. Példa erre a magyar *megtért őseihez*, valamint a német *zu den Vätern/Ahnen versammelt werden* (= 'az apákhoz/ősökhöz gyülekezik'). A németben az ősekkel való újraegyesülés egyben egyfajta hazatérést is jelenthet, ami például a *heimgehen zu seinen Vätern* (= 'hazatér az apáihoz') eufemizmusban is tükröződik. A hazatérés pedig mindenképp pozitív konnotációval jár együtt, és ebben az értelemben az eufemizmus azt sugallja, hogy aki meghal, oda kerül, ahol várnak rá, ahol a helye van.

A másvilágnak a legfontosabb eleme minden vallásban az uralkodó entitás. A keresztény vallás szerint Isten a mennyország főhatalmú uralkodója.⁵ Isten az abszolút támaszt és segítő erőt jelképezi, így tökéletesen alkalmas arra, hogy hatása által az eufemizmus megszépítse a halált. A halál tehát egy olyan túlvilági élet kezdete, amely Isten birodalmában folyik, és a halál ilyen szempontból az Istennel való egyesülésként értelmezhető. Isten különböző formában fordul elő az ilyen eufemizmusokban. A halál elsősorban az Istennel történő szembesülés motívumaként szerepel. Ezt példázzák a magyarban *az Úr színe elé áll, az Isten előtt áll, bíró előtt áll*, illetve a

⁵ A németben azonban az is előfordul, hogy a keresztény Isten helyett valamely más kulturából átvett entitás tölti be a túlvilág legfőbb urának a szerepét, ami például az indián mitológiából kölcsönzött *zu Manitu kommen* (= 'Manituhoz megy') eufemizmusban tükröződik.

németben a *vors Jüngste Gericht treten* (= 'a végítélet bírósága elé áll') kifejezések. Isten hatalmas nyilvánvaló ezekben az eufemizmusokban, ugyanis az ember halála után a színe elé áll, Isten pedig ítélkezik felette, miként alakuljon a túlvilági élete. A keresztény eszkatológia szerint ugyanis Isten, illetve Jézus dönt arról, ki méltó az örök életre, és kinek jut osztályrészül a kárhoz. Az Isten általi megmérettetés motívuma ezekben az eufemizmusokban az élet túlvilági folytatódásának reménye által ellenpontoszza a végső megsemmisüléstől való félelmet azoknál a hívőknél, akik meg vannak győződve igaz életvitelükről.

Isten mindent előre elrendelő hatalma érzékelhető még azokban az eufemizmusokban is, amelyekben a halál eljövetele Isten általános akaratának és tervének részét képezi. Ez figyelhető meg például a magyar *Isten magához szólította, Isten magához vitte, visszaadja a lelkét a teremtőjének*, illetve a német *zu Gott abberufen werden* (= 'visszahívták Istenhez') kifejezésekben, amelyekben a halál időpontját egy felsőbb hatalom redeli el, így a hívő ember, aki bízik Isten cselekedeteinek helyénvalóságában, könnyebben beletörődhet szeretteinek elhalálzásába.

Azokban az eufemizmusokban, amelyekben a halál a TÚLVILÁGI ÉLET KEZDETEként konceptualizálódik, a túlvilági élet képzete oly módon is manifesztálódhat, hogy közben ne jelenjenek meg benne expliciten vallásos vagy egyéb kultúrspecifikus elemek, hanem csupán olyan pozitív spirituális tartalmak, amelyek a túlvilági élet fogalomköréhez fűződnek. Ilyen eufemizmusoknak tekinthetők például a magyar *megboldogul, megdicsőül, bejut az örök életbe, az örökkévalóságba távozik*, valamint a német *erlöst werden* (= 'megváltatik'), *zur ewigen Ruhe eingehen* (= 'örök nyugalomra tér'), *in den ewigen Frieden eingehen* (= 'örök békébe vonul'), *ins ewige Leben eingehen* (= 'az örök életbe lép') kifejezések. A túlvilág tehát olyan hely, ahol a halottra örök boldogság, béke és nyugalom vár, ez pedig számára a halandó élet nehézségei utáni a megváltást jelenti. A magyarban a túlvilág ilyen aspektusaihoz Isten képzete is társulhat, mint pozitív vonatkozások forrása, ezzel tovább fokozva a halál képzetkörének eufemizálását. Erre példa az *Istenben (meg)boldogult* kifejezés a magyarban.⁶

⁶ A németben csak az *entschlafen im Herrn* (= 'Istenben hál') eufemizmus mutat hasonló konstrukciót, és ez a megfelelő fordítása az *Istenben (meg)boldogult* eufemizmusnak, viszont mivel az ige nem a túlvilág pozitív aspektusaira vonatkozik (pl. boldogság), hanem az alvásra, ezért A HALÁL PIHENÉS konceptualizációnak felel meg.

Meg kell jegyeznünk, hogy A HALÁL A TÚLVILÁGI ÉLET KEZDETE és A HALÁL UTAZÁS fogalmi metaforák között gyakran érintkezés áll fenn, sőt olykor keveredhet is a kettő. Vannak olyan eufemizmusok, amelyekben egyaránt fordul elő a helyváltozás gondolata és a keresztény vallás valamely eleme, illetve a túlvilági életet érintő egyéb kultúrspecifikus elképzelés, így ezek mindkét konceptualizációhoz besorolhatók. Ezek általában olyan eufemizmusok, amelyekben a halál utazásként konceptualizálódik, és az utazás érkezési helyét a mennyország, az Isten, az ősök vagy más a túlvilággal kapcsolatban álló fogalmak képezik, vagy pedig olyanok, ahol a távozást egy túlvilági entitás hívja elő. Ilyenek például: *a mennybe ment, megtért teremtőjéhez, az örök vadászmezőkre távozott, magához hívta az Úr* stb.

A HALÁL UTAZÁS

A halál egyik leggyakoribb konceptualizációja mindkét nyelv eufemizmusában az UTAZÁS. Ebben a konceptualizációban tehát a HALÁL-t, mint céltartományt, az UTAZÁS forrástartomány segítségével értelmezzük. Ennek keretében az ÉLET – HALÁL antonimapár úgy valósul meg, mint egyfajta helyváltozás, amely az életből a halál felé halad. Ez azt jelenti, hogy az élet és a halál két különböző végpontként értelmezhető – az élet mint a kiindulópont, azaz a kezdet, a halál viszont mint a végpont, azaz a cél. Az eufemizmus megalkotásában az utazásnak, mint forrástartománynak különböző aspektusai kerülhetnek előtérbe. A metafora két fontosabb asszociációja ilyen szempontból az UTAZÁS, mint TÁVOZÁS, valamint az UTAZÁS végső célpontja, azaz a MEGÉRKEZÉS.

A TÁVOZÁS esetében általában adott egy kiindulópont, amelyhez viszonyítva a távozás megtörténik. A magyarban ide sorolható pl. az *elhagyja ezt a földet, mindenkitől elbúcsúzott, elbúcsúzott ettől a világtól, eltávozott közülünk*, a németben viszont a *von uns gehen* (= 'elmegy tőlünk'), *aus unserer Mitte gerissen werden* (= 'kirángatják közösségünkéből'), *von hinnen gehen/scheiden* (= 'elmegy/eltávozik innen'). A kiindulópont tehát általában egy utalás az életre, amelyet a halálba távozó személy maga mögött hagy, s ez az élők világában, illetve az élők közösségében keresendő. Érdeemes megfigyelnünk, hogy ez a kiindulópont az eufemizmusokban a beszélő perspektívájából tükröződik, aki továbbra is az élők közösségéhez tartozik, s így a távozás a beszélő létezési dimenziójából való eltávozásként is értelmezhető. Ezzel magyarázható az is, hogy nincs mindig szükség egy specifikus kiindulópont meglétére az eufemizmusban, azaz

egyres esetekben kimondottan magán a távozás eseményén van a hangsúly, mint pl. ha magyarul azt mondjuk, *eltávozott*, vagy a németül *den Abgang machen* (= 'elmegy/lélep'), *dahinscheiden* (= 'eltávozik'). Ez esetekben ugyanis a kiindulópont általában magától értetődőnek tekinthető.

Egyres esetekben az eufemizmus külön kiváltó körülményt tulajdonít a távozásnak. Ilyenkor a halottat egy túlvilági személy, illetve entitás szólítja magához, vagy jön el érte, hogy eljuttassa őt úti céljához. Ez az entitás lehet a keresztény vallás istene, pl. a magyarban *magához hívta/szólította az Úr*, vagy a németben *Gott hat ihn heimgeholt* (= 'Isten hazavitte őt'), de lehet a halál megszemélyesítése is, mint pl. a magyarban *eljött érte a halál*, vagy a németben *vom Gevatter geholt werden* (= 'eljön érte a koma'⁷) és *Freund Hein hat ihn geholt*⁸ (= 'Hein barátja eljött érte').

A távozás keretében továbbá gyakori a búcsúzkodás mozzanatának előtérbe helyezése is, ami az utazásnak szerves része, és már magába foglalja a távozás gondolatát. Példa erre a magyarban a *mindenkitől elbúcsúzott* és az *elbúcsúzott ettől a világtól*, mely példák megnevezik, hogy kitől vagy mitől búcsúzik a halott (az élők világától, valamint az élők közösségétől), illetve a németben a *für immer Abschied nehmen* (= 'örökre elbúcsúzik') és a *das Zeitliche segnen*⁹ (= 'megáldja az időhöz kötött [életet]'), mely kifejezésekben csupán a búcsúzkodás cselekedete van jelen, viszont hogy kitől/mitől búcsúzkodik, az magától értetődik.

A másik lényeges aspektusa az utazásnak, mely a halállal kapcsolatos eufemizmusokban előtérbe lép mindkét nyelvben, az a rendeltetési hely, vagyis az utazás célpontja. Bańcerowski (2008: 257) a magyar és lengyel nyelvet illetően úgy értelmezi, hogy a halál, mint utazás végpontjának meghatározása kétféle módon történik, ez pedig az ember dualisztikus koncepciójával függ össze. (Ez a meghatározás pedig vagy a keresztény hite, vagy más hagyományokon alapszik.) Ez a kétféle meghatározás helytálló akkor is, ha a magyar és német eufemizmusokat vizsgáljuk. Az utazás végpontja egyrészt leginkább a keresztény hittel kapcsolatos, mint amikor magyarul azt mondjuk, *a mennybe ment, megtért teremtőjéhez*, illetve a

⁷ A *Gevatter* (= 'koma') eufemisztikus megszemélyesítése lehet a halálnak.

⁸ A *Hein* keresztnév a Heinrich rövidítése, és a 17. század óta eufemizmusként számít a halálra. Ez abból adódik, hogy a Heinrich kimondottan gyakori német keresztnévnek számít, így annak a rövidítésével a halált familiárisabbá lehetett tenni, azaz kevésbé borzasztóvá. (URL: http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~Freund%20Hein%20hat%20jemanden%20geholt&suchspalte%5B%5D=rart_ou)

⁹ Egy frazeológiai körülírása a halálnak a 17. századból, mely arra a szokásra vezethető vissza, hogy a haldokló elbúcsúzik az evilági élettől, miközben Isten áldását kéri rá. (URL: <http://idiome.deacademic.com/3450/zeitlich>)

németben *ins ewige Leben eingehen* (= 'bemeget az örök életbe'), *in den Himmel kommen* (= 'a mennybe érkezik'), *in den ewigen Frieden eingehen* (= 'örök nyugalomba vonul'), *in die Ewigkeit abberufen werden* (= 'az örökkévalóságba hivatják'). Ezekben az eufemizmusokban a halál célpontja tehát az a hely, amely a kereszténységben Isten országa, ahová a halál után minden igaz lélek bekerül, és amely a pokol ellentétét képezi. Ezt a helyet explicit módon is megnevezhetjük, például *a mennyország* formájában, vagy implicit módon valamely vele metonimikus kapcsolatban lévő elemmel, mint például valakivel/valamivel, aki/ami ennek a helynek szerves része (pl. *a teremtő*), vagy valamilyen jellegzetességével (pl. *nyugalom, örökkévalóság*). Másrészt viszont számos olyan eufemizmus létezik, amelyben a halál célpontja nem a keresztény hiten, hanem más világnézeteken vagy kultúrspecifikus tényezőkön alapszik. Ilyen például a magyarban *az örök vadászmezőkre távozik, a dicsőség mezejére távozik*, ahol a másvilág egy alternatív (a kereszténységtől eltérő) módon jut kifejezésre, azaz más kultúrák világnézeteiből kölcsönöz.¹⁰ Jellegzetesen magyar eufemizmus pl. az *element Földvára deszkát árulni*. A németben ilyen példák az amerikai indián kultúrából merített *in die ewigen Jagdgründe eingehen* (= 'az örök vadászmezőkre lép'), *zu Manitu kommen* (= 'Manituhoz megy'), a skandináv mitológiából kölcsönzött *ins Walhall eingehen* (= 'belép a Valhallába¹¹'), valamint a *zur großen Armee abgehen* (= 'belép a nagy (had)seregbe'), ami egy 19. századbeli jellegzetesen német eufemizmust képvisel. (www.idiome.deacademic.com)¹².

A rendeltetési pont ezen kívül mindkét nyelvben egyfajta hazatérés is lehet, mely által a halott az őseivel újraegyesülhet. A magyarban ez egyértelmű a *megtért őseihez*, valamint a németben a *heimgehen zu seinen Vätern* (= 'hazatér az apákhoz'), vagy egyszerűen csak *heimgehen* (= 'hazatér') példákban. A túlvilág ezekben az esetekben tehát otthonként értelmeződik, így a halott nem idegen helyre távozik.

A németben továbbá előfordul, hogy a halált egy meghatározott evilági folyó egyik partjáról a másikra való átjutásként ábrázolják, tehát a végleges cél a folyó túlsó partja. Az ilyen eufemizmusok prototípusának a németben az *über den Jordan gehen* (= 'átkel a Jordán túloldalára') tekinthető¹³, mivel a Jordán folyó a Biblia szerint az ígélet földjét határolta el a

¹⁰ Az örök vadászmezők fogalmát például az amerikai indián kultúrából kölcsönözték.

¹¹ A Valhalla a skandináv mitológiában egyfajta mennyországi palota.

¹² URL: <http://idiome.deacademic.com/128/Armee>

¹³ Azonban érdemes figyelembe venni, hogy a Sztüx, amely a görög mitológiában elválasztja az élők és a holtak birodalmát, hasonlóan prototipikus folyónak tekinthető.

rajta kívüleső területektől, így az izraelitáknak a folyón kellett átkelnijük, hogy bejuthassanak oda. Ezt később a kereszténységben a mennybemenetellel azonosították (www.redensarten.net)¹⁴. Idővel a gondolat, hogy a folyó határt képez az evilági és a túlvilági élet között, egyfajta analógia révén egyéb folyókra is átvivődött, és így keletkeztek a következő eufemizmusok: *über den Deister gehen* (= 'átkel a Deister túloldalára') és az *über die Wupper gehen* (= 'átkel a Wupper túloldalára'). A magyarban ezeknek az eufemizmusoknak megfelelője az *átjutott a túlsó partra*, amely hasonló módon jelképezheti a túlvilágot, de ebben az esetben nem szerepel folyónév.

Érdeemes megemlíteni, hogy léteznek olyan neutrális esetek, mint *a túlvilágra távozott*, vagy az *ins Jenseits eingehen* (= 'a túlvilágra megy'), melyekben a túlvilág egyszerűen csak *túlvilágként* jelenik meg, bármiféle nyilvánvaló vallásos, kulturális vagy egyéb metaforikus elemek nélkül. A halál érkezési helye tehát mindenképpen egy olyan világ, amely az élők világával szembeállítva létezik, és ahová az ember lelke elkerül a halála után.

Ritkábban úgy is konceptualizálódik a halál ennek a fogalmi metaforának keretében, hogy sem a távozás, sem az érkezés nem kerül előtérbe. Az efféle konceptualizáció a németben fordul elő, mint pl. *den Weg des Irdischen gehen* (= 'a földiek útján halad') és *den Weg allen/alles Fleisches gehen* (= 'minden hús útján halad'), melyben a hangsúly kizárólag magán az utazáson van, a távozás és az érkezés csak hozzáérhető. A magyarban ez azért nem fordul elő, mivel még az ezeknek megfelelő eufemizmusokban is, mint pl. *elment minden élők útján*, az igében már az *el-* igekötő (*el-*ment) révén benne rejlik a távozás jelentése is.

A HALÁL UTAZÁS fogalmi metafora keretébe tartozó eufemizmusok, amelyek rendeltetési helyükként a túlvilágot, vagy annak valamely elemét jelölik meg, valamint azok, amelyekben a távozás egy túlvilági hatalom közrejátszásával történik, egyidejűleg A HALÁL A TÚLVILÁGI ÉLET KEZDETE fogalmi metaforának is megfeleltethetőek, tehát a halál több mint egy forrástartomány által konceptualizálódik bennük.

¹⁴ URL: <http://www.redensarten.net/Jordan.html>

A HALÁL EGY SOROZATNAK/FOLYAMATNAK A VÉGE

A halálnak egy jellegzetes konceptualizációját mindkét nyelv eufemizmusában A HALÁL EGY SOROZATNAK/FOLYAMATNAK A VÉGE fogalmi metafora képezi. Ennek a konceptualizációnak keretében szintén szükséges figyelembe venni az élet – halál ellentétpár specifikus viszonyát. Ezekben az eufemizmusokban tulajdonképpen valamely cselekvéssorozat vagy egy bizonyos folyamat az, ami az életet jelképezi. Amíg ez a sorozat vagy folyamat fennáll, amíg nem zárul le, addig az ember még él. A halál viszont ebben a kontextusban ennek a sorozatnak vagy folyamatnak a vége, ugyanis amint az lezárult, az ember meghalt. Ez teljes párhuzamban áll az élet és a halál valódi viszonyával is, ahol az élet egy folyamat, amely a halállal zárul. Ezek a cselekvések vagy folyamatok mindkét nyelvben gyakran olyan jelenségekre vonatkoznak, amelyek alaptól az életre asszociálnak.

Ilyen jelenségeknek számítanak például bizonyos testi funkciók, amelyek szükségesek az élethez, azaz olyan folyamatként értelmezhetőek, amelynek megszűnésével bekövetkezik a halál. A magyar *megállt/felmondta a szolgálatot a szíve, megfáradt szíve megszűnt dobogni*, valamint a német *sein Herz hat aufgehört zu schlagen* (= 'a szíve abba hagyott verni') eufemizmusokban a szív működése képviseli az életet, és ez a folyamat, ha lezárul, már nem beszélhetünk életről. A magyar *leállt a légzése* például szintén egy biológiai jelenséget vesz alapul, a lélegzést, amely ugyancsak egy olyan folyamat, melynek kimaradása azonnali halált okoz. A *nem eszik több kenyeret* viszont a rendszeres táplálkozás megszűnésével fejezi ki a halált. Ezeknél az eufemizmusoknál, amelyeknél a forrástartományt egy testi folyamat képezi, gyakran egy másik fogalmi metafora, A HALÁL VALAMINEK A HIÁNYA is jelen van, tehát náluk a halál olyan céltartománynak számít, amely több forrástartományra is kiterjed.

Egy absztraktabb fogalom, amely az élet szerepét töltheti be ezekben az eufemizmusokban, az idő fogalma. Ez például a magyar *lejárt az ideje és a percei meg vannak számlálva*, valamint a német *seine Tage beschließen* (= 'lezárja napjait') eufemizmusokban jut kifejezésre. Az idő folyása ebben a kontextusban párhuzamos az élet folyásával, és ha az lejár, ugyanúgy az élet is véget ér. Azzal, hogy ezek az eufemizmusok az életet különböző olyan folyamatokkal vagy cselekvésekkel helyettesítik, amelyek asszociációs kapcsolatban állnak vele, tulajdonképpen a halált is asszociációs úton írják körül, amivel annak tabuszerű képzetét enyhítik.

Viszont előfordulnak olyan eufemizmusok, amelyekben a leírt cselekvés vagy folyamat kevésbé asszociatív, mint például a magyar *lezárta életét, vége van*, valamint a német *zu Leben aufhören* (= 'abbahagyja az életet') és *zu Ende leben* (= 'leéli az életet'), melyekben semmi sem helyettesíti az élet folyamatát, ugyanis közvetlenül az élet az a folyamat, amelynek lezárása a halál helyett áll.

Létezik azonban egy variációja A HALÁL EGY SOROZATNAK/FOLYAMATNAK A VÉGE fogalmi metaforának, amelyet érdemes kiemelni. Az ehhez a változathoz tartozó eufemizmusok szintén egy folyamat vagy cselekvéssorozat végének segítségével ábrázolják a halált, viszont egy szempontból eltérnek az említettektől: nem csupán azt fejezik ki, hogy egy folyamat vagy cselekvéssorozat lezárul, hanem annak legutolsó megnyílvánulását hangsúlyozzák ki. A végpontja a cselekvéssorozatnak vagy folyamatnak ezek szerint az, ami a halál bekövetkezésére utal. Ilyen például a magyar *végsőt lehel*, melyben a lélegzés utolsó előfordulása van a középpontban, az *utolsót ütött az órája*, melyben az idő az a folyamat, melynek egy utolsó egységét emeljük ki. A *bedobja a törölközőt* viszont olyan értelemben jelképezi a halált, mint egy folyamat végpontját, hogy az életet egy sportmérkőzés alakjában ábrázolja, ahol a törölköző bedobása szintén egy utolsó tett (a játék feladásának a gesztusa), amely által a mérkőzés lezárul. Az efféle eufemizmusok azonban sokkal inkább jellemzőek a német nyelvre, mint a magyarra, ugyanis a cselekvéssorozat vagy folyamat végét sokkal több esetben fejezik ki annak utolsó megnyílvánulása révén. Ezt általában a *letzte* (= 'utolsó') jelző beiktatásával teszik. Ilyen például a *das letzte Stündlein ist gekommen* (= 'eljött az utolsó órácska') és a *das letzte Stündlein hat geschlagen* (= 'ütött az utolsó órácska'), melyek temporális végpontot jelölnek, valamint a *seinen letzten Atemzug machen* (= 'utolsót lélegez'), mely a lélegzés, mint biológiai folyamat leállása előtti utolsó pontot jelöli. Továbbá vannak olyanok, amelyekben az élet szenvedésként jelenik meg, mint például *den letzten Kampf kämpfen* (= 'az utolsó csatát vívja') és *seinen letzten Seufzer getan haben* (= 'utolsót sóhajtott'), így a halál egyfajta megváltásként értelmezhető. Mindennapi tevékenységek is előfordulhatnak, például olyanok, amelyek az ember életében rendszeresen szerepelnek, és a halálra az utolsó előfordulásuk által asszociálnak. Ilyen például a *das letzte Hemd anziehen* (= 'az utolsó inget húzza fel') és a *das letzte Vaterunser beten* (= 'az utolsó Miatyánkot imádkozza'). Azonban kimondottan képies eufemizmusok is sorolhatók ide, mint pl. az *aus dem letzten Loch pfeifen* (= 'az utolsó lyukból füttyül'), amely egy fúvos hangszeren

elhelyezkedő lyukakra utal (www.redensarten-index.de)¹⁵, amelyek közül az utolsó lyuk a skála utolsó hangját idézi.

A HALÁL VALAMINEK A HIÁNYA

A halált mindkét nyelv hasonlóan konceptualizálja abból a szempontból is, hogy azt valaminek a hiányként szemléli. Ebben a konceptualizációban az ÉLET – HALÁL antonimapár úgy valósul meg, hogy valaminek az eltűnése elvesztése, megszűnése, ami az életet képviseli, illetve annak elfogyása vagy egyéb módon manifesztálódó hiánya, a halál bekövetkezését idézi. Ezekben az eufemizmusokban tehát valami metaforikusan helyettesíti az életet, és azon a logikus következtetésen alapulnak, hogy amennyiben nincs élet, következésképpen a halálról van szó.

Az életet általában olyan dolgok képviselik, amelyek alaptól az életre asszociálnak. A vér és a lélek például két olyan fogalom, ami erre a szerepre kimondottan alkalmas. A vér az élet esszenciáját képviseli, az ember életerejét, méghozzá inkább fizikai, mint spirituális értelemben. Így, ha magyarul azt mondjuk, *vérét ontotta*, vagy németül, *sein Blut vergießen* (= 'vérét ontja'), akkor azt azonnal a halállal azonosítjuk, és úgy értelmezzük, mint maga az élet kiontását. A lélek, a vérhez hasonlóan, szintén az élet esszenciájának számít, viszont nem fizikai, hanem spirituális értelemben. Az emberi testhez képest külön entitásként értelmezzük, mint az érzelmek és a gondolatok forrását, mint valamit, ami emberré teszi az embert, és természetesen, amitől az élettelen test élni tud. Amennyiben olyan eufemizmusokkal élünk, mint például a magyar *kiadta/kilehelte/kibocsátotta a lelkét* vagy *kiadta/kilehelte párját*, valamint az ezeknek megfelelő német *die Seele aushauchen* (= 'kileheli a lelkét'), akkor azt úgy értelmezzük, hogy eltávozott tőle az, ami élő emberré teszi, és ezért halt meg.¹⁶ Mivel a vér és a lélek az életet képviselik, és mivel ezek olyan fizikai és metafizikai jelenségek, amelyek ezekben a kifejezésekben az ember

¹⁵ URL: http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~~aus%20%2F%20auf%20dem%20letzten%20Loch%20pfeifen&bool=relevanz&suchspalte%5B%5D=rart_ou

¹⁶ A lélekkel kapcsolatos eufemizmusok A HALÁL VALAMINEK A HIÁNYA konceptualizációból összefüggésben állnak A HALÁL EGY TÚLVILÁGI ÉLET KEZDETE konceptualizációval, mivel a lélek egy olyan metafizikai dolog, amit alaptól a túlvilággal hozunk összeköttetésbe. Ezt kiválóan tükrözi a *visszaadta a lelkét a teremtőjének* eufemizmus, melyben a teremtő, vagyis Isten is jelen van, mint a túlvilág legfőbb hatalma, akitől az emberi lélek származik.

testéből távoznak, azt lehet következtetni, hogy az emberi test egy olyan tartály, amely az életet tárolja, és amint ez a tartály kiürül, bekövetkezik az ember halála.

A HALÁL VALAMINEK A HIÁNYA fogalmi metafora keretébe sok olyan eufemizmus sorolható, amely a halállal kapcsolatos fiziológiai tényekre alapoz, azaz különböző testi funkciókra, amelyeknek hiánya miatt a halál bekövetkezik. Így például a magyar *leállt a légzése* kifejezésben a légzés hiánya helyettesíti a halált. A magyar *a szíve feladta a szolgálatot, kihűlt a szív, megfáradt szíve megszűnt dobogni*, vagy hasonlóan a német *sein Herz hat aufgehört zu schlagen* (= 'a szíve abbahagyott verni') kifejezések pedig a pulzus hiányával kerülnek a halál szóvátételébe. A magyar *neki már nem fáj semmi* kifejezésben úgyszintén egy fiziológiai tulajdonságról van szó, ami az élő emberre vonatkozik, azaz a fájdalomérzetről, és ennek hiánya a halálra asszociál. Ezek az eufemizmusok kimondottan konkrétak, viszont magukba foglalják azt az elképzelést, hogy az élő és a halott ember között az a különbség, hogy az élő ember olyasmivel rendelkezik, amivel a halott már nem. A német nyelv kevésbé produktív az ilyen metaforákat illetően, amelyek a testi funkciók hiányát veszik alapul. A magyarban viszont annál inkább produktív forrástartománynak számít a testi funkciók hiánya.

Azonban vegyük észre, hogy ezek az eufemizmusok, amelyek testi funkciókra alapoznak, gyakran nem csak A HALÁL VALAMINEK A HIÁNYA fogalmi metaforának felelnek meg, hanem egyben A HALÁL EGY SOROZATNAK/FOLYAMATNAK A VÉGE fogalmi metaforának is. Ebből az következik, hogy ezekben az eufemizmusokban a halálnak, mint céltartománynak nagy a kiterjedése, azaz több forrástartomány által is kifejezhető.

Bizonyos rendkívül idiomatikus frazeológiai kapcsolatok is ide sorolhatóak, mivel bennük is a hiány gondolata képezi a forrástartományt. Ezekre példák a magyar *tépi a kontraktust, leteszi a kanalat, leteszi a lantot*, vagy a német *den Löffel abgeben/hinlegen/fallen lassen* (= 'átadja/leteszi/elejti a kanalat'). Ezekben a kifejezésekben a hiány olyan módon valósul meg, hogy egy adott tárgy átvitt értelemben szimbolizálja az életet, és az által asszociál a halálra, hogy ezen a tárgyon valamilyen változás megy végbe. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy ezeket a kifejezéseket nem lehet egyértelműen elválasztani az ok-okozati összefüggésen alapuló metonímiától sem. Ezek az eufemizmusok visszavezethetőek bizonyos társadalmi tényezőkre,

amelyek megmagyarázzák a motivációjukat, vagyis azt, hogy miért pont ezeknek a tárgyaknak a hiánya jelképezi a halált.¹⁷

A HALÁL PIHENÉS

Egy gyakori konceptualizálódása a halálnak az eufemizmusokban A HALÁL PIHENÉS fogalmi metafora révén valósul meg. Ebben a konceptualizálódásban a halál és az emberi test nyugvása között vonunk párhuzamot. Ez pedig arra vezethető vissza, hogy a halott teste, valamint az alvó ember teste hasonló jellegzetességeket mutat. Ilyen például a fekvő pozíció, a lehunytt szem, a mozdulatlanság és hasonlók. Mivel a halál gondolata az ember számára túlságosan borzasztó, valamilyen módon az eufemizmus által az élettel próbálja összeköttetésbe hozni, és az alvás az, ami az említett jellemzők alapján a legmegfelelőbb erre a célra. Továbbá nyilvánvaló párhuzam vonható az ÉBRENLÉT és az ALVÁS ellentétpár, valamint az ÉLET és a HALÁL ellentétpár között. Az ébrenlét bizonyos fáradozással jár, amelynek szükséges következménye az alvás, ami a következő nap ébrenlétét biztosítja. Hasonló módon az élet egy hosszú ideig tartó ébrenlétként értelmezhető, amely után a halál következik, hogy utána következhesen a túlvilági élet. Az ÉBRENLÉT – ALVÁS antonimapár tehát bizonyos szempontok alapján az ÉLET – HALÁL antonimapár megfelelője kisebb dimenziókban, amelynek keretében a halál az alváshoz viszonyítva párhuzamos jelenség, ugyanis az élet áradalmait követő pihenésként értelmezhető.

A magyar *örökre lehunyta a szemét*, valamint a német *die Augen auf Null stellen* (= ‘nullára állítja szemét’) és *die Augen (für immer) schließen* (= ‘(örökre) lehunyja szemét’) az alvásnak az egyik legnyilvánvalóbb jellegzetességét veszik a halál megszépítésének alapjául, a lehunytt szemet. Ha ugyanis valaki lehunytt szemmel fekszik, az első feltételezésünk az, hogy alszik, mivel az közelebb áll az emberhez, mint a halál. Az olyan eufemizmusok, mint *örökre elszenderült*, *örök álmra hajtja fejét*, *átszenderül*, *jobblétre szenderült*, *örök álmát alussza*, valamint a német *friedlich einschlafen* (= ‘békésen elalszik’), *sanft einschlafen* (= ‘lágyan elalszik’), *entschlafen* (= ‘hál’), *entschlummern* (= ‘szendereg’), *entschlafen im Herrn* (= ‘hál az

¹⁷ A *den Löffel abgeben/hinlegen/fallen lassen* (= ‘átadja/leteszi/elejt a kanalat’) eufemizmus keletkezése például arra vezethető vissza, hogy a középkorban kevés tulajdona volt az embernek, viszont mindenkinek volt saját kanala, amit kizárólag ő használt (a táplálkozás pedig létfenntartó szükséglet, így a kanala szoros összeköttetésben volt életével), majd halála után azt tovább adta a következő nemzedékre, vagy egyes szokások szerint (pl. a Schwarzwald környékén) akár a családi ház falára is akasztották megemlékezéséül. (URL: <http://www.redensarten.net/Loeffel.html>)

Úrban‘) viszont már konkrétan az alvást veszik a megszépítés alapjául. A magyar *örök álmát alusza* kifejezésben az álom is előtérbe helyeződik, és így az a gondolat születik, hogy a halál nem visszataszító, hanem csupán egy békés álom. Továbbá a német eufemizmusokban, amelyek a halált közvetlenül az alvással hozzák összeköttetésbe, különböző jelzők fordulhatnak elő (pl. *sanft, friedlich*), melyek révén az alvás folyamata még kellemesebben nyilvánul meg, és így a halál negatív gondolatát tovább enyhítik.

A magyar *jobb létre szenderült* és a német *entschlafen im Herrn* (= ‘hál az Úrban‘) viszont például szolgálhatnak arra, hogy A HALÁL PIHENÉS és A HALÁL A TÚLVILÁGI ÉLET KEZDETE fogalmi metaforák kombinálódhatnak. Mégpedig oly módon, hogy a pihenés, valamint a túlvilági élet fogalma egyszerre van jelen az eufemizmusban. Az alvás továbbra is az, amire a hangsúly helyeződik, de közben vallásos elemekkel ötvözzük azt.

A pihenés konkrétan is előfordul némely eufemizmusokban, de anélkül, hogy az alvással kerülne kapcsolatba. Ilyen a magyar *pihen a sírban, pihen a földben, pihen a temetőben*, vagy a német *zur ewigen Ruhe eingehen* (= ‘örök nyugalomra tér‘), *die ewige Ruhe finden* (= ‘örök nyugalomra talál‘), *für immer Urlaub nehmen* (= ‘örökre kiveszi a szabadságot‘). Míg a magyar eufemizmusokban a pihenés igeként szerepel, és különböző helyhatározók által fejeződik ki (pl. hogy konkrétan hol helyezkedik el a halott teste), addig a németben a pihenés főnév formájában fordul elő, és egy olyan jutalmazó tényező ezekben az esetekben, amelyet az ember halála által lelhet meg, tehet magáévá, és ezt bizonyos módon akár önszántából is teheti.

A HALÁL PIHENÉS koceptualizáláshoz tartozó eufemizmusokat illetően továbbá érdemes kiemelni, hogy az örökkévalóság gondolata néha jelző vagy határozó formájában előfordul (pl. magyarul: *örök, örökre*; németül: *für immer*), melynek révén a halál végleges volta mégis kifejezésre jut. Ilyen szempontból a halál egy végtelen alvásként koceptualizálódik, amelyből az ember már nem ébred fel. Az alvás viszont a pihenés leghatékonyabb formája, s így, bár jelen van a tudat, hogy a halálból nincs visszaút, negatív értelmezése mégis enyhül, mivel a pihenésről alapvetően pozitív benyomásunk van.

Következtetések

A korpusz szisztematikus analízise kimutatta, hogy a magyar és német nyelvben a halál fogalmával kapcsolatos eufemizmusok egyaránt öt közös forrástartománnyal érik el a HALÁL céltartományt, azaz öt fogalmi metaforára vezethetők vissza. Ezek a fogalmi metaforák rámutatnak arra, hogy a magyar és a német beszélők szerint a halál egy túlvilági élet kezdeteként, egy utazásként, egy bizonyos végpontként, valaminek a hiányaként és az élettől való megpihenésként értelmezhető. Továbbá érdemes figyelmet fordítani arra, hogy bizonyos eufemizmusoknál a HALÁL céltartomány egyszerre két forrástartományra is kiterjed. Ilyen módon érintkezés áll fenn A HALÁL ATÚLVILÁGI ÉLET KEZDETE és A HALÁL UTAZÁS, valamint A HALÁL EGY SOROZATNAK/FOLYAMATNAK A VÉGE és A HALÁL VALAMINEK A HIÁNYA fogalmi metaforák között.

Bár az eufemizmusok sok esetben különbségeket is felmutattak, a hasonló konceptualizációk a megszépített halál kontextusában lényeges kulturális hasonlóságokról tanúskodnak a két nyelv között. Megfigyelhettük, hogy ezek a hasonlóságok legtöbb esetben az emberi test univerzális aspektusaira, a halál végleges voltára, valamint a megegyező vallási nézetekre vezethetők vissza. Ebből arra következtethetünk, hogy ezek a hasonló konceptualizációk valószínűleg részben univerzális tényállások, részben viszontalpból fennálló kulturális hasonlóságok és érintkezések eredményeképpen jöttek létre.

Irodalomjegyzék

Szakirodalom:

1. Ackermann Ulrich (2005): *Euphemismus, Dysphemismus und Taboo Words im Englischen*. München: Grin.
2. Bańczerowski Janusz (2008): A halál mint kultúrfogalom a magyar és lengyel nyelvben. In: Kiss Gábor (2008, szerk.): *A világ nyelvi képe: A világ mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 255-260.
3. Beli-Genc Julijana, Ninković Sanja (2011): Dem Tod ein schönes Gesicht zaubern – Von Euphemismen im Bereich des Todes. In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XXXVI-1, 23-31.
4. Bohlen Andreas (1994): *Die sanfte Offensive: Untersuchungen zur Verwendung politischer Euphemismen in britischen und amerikanischen Printmedien bei der Berichterstattung über den Golfkrieg im Spannungsfeld zwischen Verwendung und Mißbrauch der Sprache*. Frankfurt am Main [etc.]: Lang.
5. Erkelenz Elisa (2008): *Euphemismen und Dysphemismen: Die Subjektivierung des Wortschatzes*. München: Grin.
6. Glück Helmut (2010, szerk.): *Metzler Lexikon: Sprache*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
7. Kövecses Zoltán (2006): A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. In: *Világosság*, 2006/8–9–10, 87-97.
8. Kövecses Zoltán, Benczes Réka (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
9. Trojca Petia (2006): *Euphemismen und Politik*. München [etc.]: Grin.

Forrásanyag:

I. Tudományos munkák:

1. Bańczerowski Janusz (2008): A halál mint kultúrfogalom a magyar és lengyel nyelvben. In: Kiss Gábor (2008, szerk.): *A világ nyelvi képe: A világ mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 255-260.
2. Beli-Genc Julijana, Ninković Sanja (2011): Dem Tod ein schönes Gesicht zaubern – Von Euphemismen im Bereich des Todes. In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XXXVI-1, 23-31.

II. Szótárak:

1. Bárdosi Vilmos (2004): *Magyar szólástár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
2. Bartos Tibor (2002): *Magyar szótár: Egymást magyarázó szavak és fordulatok tára 1-2*. Budapest: Corvina.
3. Duden (1998): *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Mannheim: Dudenverlag.
4. O. Nagy Gábor, Ruzsinczky Éva (1978): *Magyar szinonimaszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

III. Weboldalak:

1. www.euphemismen.de (2014. 03. 30.)
2. <http://szinonimaszotar.poet.hu> (2014. 03. 30.)

Internetes idiómaszótárak:

1. www.redensarten.net (2014. 05. 28.)
2. www.redensarten-index.de (2014. 05. 28.)
3. www.idiome.deacademic.com (2014. 05. 28.)